

MAGYAR ÖNSZERVEZŐDÉSEK BÁCSKÁBAN ÉS BÁNÁTBAN

DOMONKOS ÁDÁM*

Mozgástér és kontroll

*A vajdasági magyar egyesületek hatósági felügyelete
a Jugoszláv Királyságban (1936–1941)*

Leeway for Maneuver and Control: Administrative
Supervision of Vojvodina Hungarian Associations in the
Kingdom of Yugoslavia (1936–1941)

ABSTRACT: The study examines the functioning of Yugoslav state institutions and the authorities' attitude towards the Hungarian minority between 1936 and 1941 are examined. The operational background of ethnic Hungarian associations as well as the behavior of minority association leaders toward the authorities are also analyzed. In addition, the characteristics of Yugoslav cultural policy toward the Hungarian minority and the relevant practices of the hegemonic ethnopolitical regime are discussed.

KEYWORDS: Yugoslav authority, ethnic Hungarian association, ethnopolitics, minority

1. Bevezetés

A tanulmány a jugoszláv állami szervek működését és a hatóságok magyar kisebbséghez való viszonyát vizsgálja az 1936 és 1941 közötti időszakban. Az elemzés részét képezi a magyar civil szervezetek működési háttere és a kisebbségi egyesületi vezetőknek a hatóságok irányába tanúsított magatartása. Ezen túlmenően tárgyalom a magyar kisebbséggel szemben kialakított jugoszláv kultúrpolitika jellemzőit és az etnopolitikai rezsím vonatkozó gyakorlatait.

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. E-mail: domonkosadam96@gmail.com; ORCID: 0009-0008-0783-3255

Kutatásom azáltal bővíti és árnyalja az eddigi szakirodalmi eredményeket, hogy feltárja, miként működött a hatósági felügyelet és az egyesületi mozgástér a mindennapokban. A dolgozat bemutatja, hogy a rendszer „szigorodása” vagy „lazulása” milyen adminisztratív lépésekben (engedélyezések, tiltások, ellenőrzések, feltételek, rendőri logikák és az egyesületek alkalmazkodási technikái) jelent meg a vizsgált időszakban. Az 1936-os év azért jelentős cezúra, mert a harmincas évek közepétől határozottan javult a jugoszláviai magyar kényszerkisebbség helyzete. Erre szolgáltatott példát, hogy a korábban betiltott egyesületek 1936-tól újjáalakulhattak. Az 1941-es év pedig azért indokolt korszakhatár, mert a háború ekkor érte el Jugoszláviát.

Míg a húszas években a parlamentáris monarchia intézményei jelölték ki a jugoszláviai kisebbségi civil szervezetek mozgásterét, addig a harmincas években a királydiktatúra szervei határozták meg az intézményes keretet: a Dunai Bánság Igazgatósága,¹ a járási, községi és városi előljáróságok, rendőrfőkapitányságok, a belügyi és az oktatásügyi minisztérium. A politikai gyakorlat a húszas és a harmincas években is a diszkriminációra törekedett,² ami jogi és közigazgatási (például az önkormányzati adminisztráció megszüntetése), nyelvhasználati, oktatáspolitikai és gazdasági téren nyilvánult meg.³ Számottevő mértékben korlátozták a politikai jogokat, így az egyesülési és gyülekezési jogot is.

A királydiktatúra kiépítése azonnal megindult Sándor király⁴ 1929. január 6-ai kiáltványát követően: feloszlatta a parlamentet, hatályon kívül helyezte az alkotmányt, a pártok működését betiltotta, továbbá tilos volt a régi földrajzi/

¹ A délszláv államban 1929-től tiltották a régi földrajzi/közigazgatási nevek hivatalos használatát. 1922. április 26-án az országot 33 megyére osztották. (Bíró László: *A jugoszláv állam 1918–1939*. Budapest: História-MTA Történettudományi Intézete, 2010. 126.) 1929-ben átalakították ezt a közigazgatási rendszert. Ekkor kilenc bánságra osztották fel az országot, melyek vízrajzi nevekről kapták megnevezéseiket. Ezeket báni igazgatóságok irányították. A báni hivatalok a valóságban végrehajtószervekként működtek. (Dévavári Zoltán: *Útvesztőben – Magyar országgyűlési képviselők az első délszláv államban*. In: Bárdi Nándor – Gyurcsik Iván (szerk.): *Nemzetiségi parlamenti képviselet – Nemzetiségi képviselet Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918/1920–1990)*. Budapest: Országház Kiadó, 2022. 189.) A jugoszláviai magyarság túlnyomó többsége a Dunai Bánság területén élt.

² Mesaroš, Šandor: *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. Novi Sad: Institut za istoriju, 1981. 141.

³ Dévavári Zoltán: *Kisebbség- és közösségszervezés. Erdély, Felvidék és a Délvidék az új impériumok alatt (1918–1941)*. In: Ujváry Gábor (szerk.): *„Tiportatunk, de el nem veszünk” – Trianon 100 tanulmánykötet*. Budapest: Lorántffy Zsuzsanna Nőegylet – VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2021. 97.

⁴ I. Karadordević Aleksandar (Cetinje, 1888. december 16. – Marseille, 1934. október 9.) 1921. augusztus 16-ig Szerbia, majd a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság régense. 1921. augusztus 16-tól a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd a Jugoszláv Királyság uralkodója. Sándor király elképzelhetőnek tartotta a jugoszláv nemzet felülről történő létrehozását; az integráns jugoszlávizmus egységet kifejező nemzeti ideológiája a meglévő nemzeti tudatok megváltoztatását kívánta elérni, ám nem tudott hatni a széles társadalmi tömegekre. Macedón és horvát terroristák gyilkolták meg 1934-ben Marseille-ben, franciaországi látogatása során.

közigazgatási nevek hivatalos használata. A rendszer bevezetését követően – az államrend és a közbiztonság védelméről szóló törvény értelmében – nem szerveződhetett olyan párt vagy egyesület, mely „törzsi” (értsd: nemzetiségi) vagy vallási alapokra épült volna, továbbá megszigorították azokat a szankciókat, melyeket az államellenesnek ítélt bűncselekmények vontak maguk után.⁵ Csak 1931 szeptemberétől következett egy rövid enyhülési szakasz az új, oktrojált alkotmánnyal⁶ és a szükségállapot feloldásával; számottevő változás a jugoszláv hatóságok és a magyar egyesületek viszonyában ettől az időponttól figyelhető meg, mert ekkor kezdődött el oldódni a rendkívül feszült légkör. Ez a rövid, enyhülő, ugyanakkor ellentmondásos szakasz 1932/1933–1934 között következett be.

A hatóságok bizalmatlansága azonban továbbra is megmaradt, ami hangsúlyosan érintette a magyar kultúregyesületeket. 1931-ben fogadták el az egyesületekről, gyülekezetekről és összejövetelekről szóló törvényt, melynek 11. paragrafusa rögzítette, hogy „betiltás következik, ha egy egyesület túllépi a hatáskörét, vagy pedig államellenes vagy társadalomellenes cselekedetet követ el”.⁷ Ettől az időponttól kezdődően a közigazgatási szervek rendszeresen ellenőrizték az ebben a pontban foglaltakat.

1932-re a panaszok, 1934-ben pedig már a betiltások száma is nőtt. 1934-ben betiltották a legjelentősebb magyar kulturális egyesületeket: a szabadkai Népkört és a nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesületet. A hatósági szigor pedig az 1935-ös évben tetőzött.⁸ Ez mindenekelőtt annak volt köszönhető, hogy egyre hűvösebbé váltak a magyar–jugoszláv kapcsolatok a királyidiktatúra bevezetésétől a harmincas évek derekáig terjedő időszakban. Ebben az évtizedben a magyar revizionizmus hangja is egyre erőteljesebbé vált. Ezek hatást gyakoroltak a jugoszláv hatóságok magyar kisebbséggel szemben tanúsított bánásmódjára.

2. Az újrakezdés (1936–1937)

A magyar–jugoszláv kapcsolatok javulásával párhuzamosan fokozatosan kedvezőbbé vált a kisebbségi magyarság helyzete Milan Stojadinović⁹ miniszterelnöksé-

⁵ Bíró, 2010. 116.

⁶ Az oktrojált alkotmányt 1931. szeptember 3-án bocsátották ki. Az alkotmány ismét bevezette a parlamentarizmust, és a következőket nyilvánította ki: Jugoszlávia örökletes, parlamentáris monarchia; a törvényhozó hatalmat a nemzetgyűlés és a király együttesen gyakorolja. Az alkormány értelmében a király ismételtelen széles jogkörrel rendelkezett. (Bíró, 2010. 117.)

⁷ Németh Ferenc – Várady Tibor: *Országok változnak, kultúrák maradnak*. Újvidék: Forum, 2022. 96.

⁸ Ennek egyik példája volt, hogy a hatóságok Vajdaság-szerbe betiltották a csárdást.

⁹ Milan Stojadinović (Čačak, 1888. augusztus 4. – Buenos Aires, 1961. október 26.) szerb politikus, közigazdász, egyetemi tanár. Jogi tanulmányait Belgrádban végezte, majd közigazdásztanból doktorált 1911-ban. A Szerb Radikális Párt megalakítója, képviselő, szenátor, pénzügyminiszter. 1935–1939 között Jugoszlávia miniszterelnöke és külügyminisztere. Idővel

ge alatt (1935–1939). Erre példa, hogy a kulturális és egyesületi élet új lendületet vett. A kormányzat tárgyalópartnernek tekintette az egykori Magyar Párti politikusokat, akik a párt betiltását (1929) követően a kulturális szférában váltak domináns szereplőkké, hogy kapcsolatban maradjanak a magyar tömegekkel.¹⁰

A jugoszláv vezetés az etnopolitikai konfliktusokat a hegemonikus stratégia alapján próbálta kezelni.¹¹ Ennek megfelelően a magyar egyesületek magyar jellegét szisztematikusan igyekeztek megszüntetni. Ezek a szervezetek – különösen a harmincas évek első felében – „vagy közvetlenül, a vezetőségnek szerb nacionalista érdek által diktált összeállítása folytán, vagy közvetve az illető központi szervezetek révén szerb irányítás alá kerültek.”¹² A hatósági szigor oldódott ezen a téren a Stojadinović-érában. A fenti példa ugyanakkor utal arra a tényre, hogy a hatósági rendeletek a közösség mozgásterét számos alkalommal szisztematikus módon szűkítették le vagy gátolták.

A hegemonikus módszer az etnokulturális közösségeket mint adottságokat fogadja el, s rendszerint a többnemzetiségű államok vezetői alkalmazták a történelem során.¹³ A stratégia értelmében egy domináns etnikum (esetünkben a szerbség) mint a vezető pozíciók többségét betöltő államalkotó nemzet, hatalmat gyakorol az erőszakszervezetek felett, ami az etnokulturális feszültségek elfojtásához vezet. Valóban, Sándor király széles jogkörrel rendelkezett, támaszkodott a hadseregre és a titkosrendőrségre,¹⁴ melyek revizionizmust véltek felfedezni a kisebbségi magyar társadalmi élet valamennyi megnyilvánulásában.¹⁵

Az egyletek működési engedélyét 1929 óta ahhoz kötötték, hogy azok ügykezelési és jegyzőkönyvi nyelvként az államnyelvet fogadják el.¹⁶ Ugyanígy, a szerb szá-

alkalmazni kezdte a fasiszta hatalomgyakorlás technikáit, és egyre nyilvánvalóbbá váltak vezéri ambíciói. 1939-ben Pál régens száműzte, 1948-tól Argentínában élt.

¹⁰ A Magyar Párt 1922-ben alakult meg Zentán. A párt célja a délvidéki magyarság intézményes politikai érdekképviselése volt. 1929-ben betiltották. A szervezet történetének monografikus igényű feldolgozását lásd: Dévavári Zoltán: *Új partok felé*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2014.; A jugoszláviai magyarság két világháború közötti politikai érdekképviselését lásd bővebben: Dévavári, 2022. 184–229.

¹¹ Salat Levente: *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai*. Marosvásárhely: Mentor, 2001. 72.

¹² MNL OL, K 63, 1935–1964. Tárgy: Összefoglalása azoknak a rendelkezéseknek, amelyekkel Jugoszlávia a kisebbségvédelmi szerződést megsértette. (1934. május 31.)

¹³ Salat, 2001. 62.; Az etnopolitikai konfliktusok hegemonikus úton való kezelése kapcsán lásd bővebben: Salat, 2001. 62–64.

¹⁴ Dévavári, 2022. 187–188.

¹⁵ Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: INIS, 2005. 294.

¹⁶ Itt érdemes röviden utalni arra, hogy az 1920-as években nem egy esetben egyenesen üldözték, tiltották a magyar kultúrát ápoló társulatokat (közművelődési egyesületek, önképző, dal- és zeneegyletek). (Dévavári, 2022. 206.) A szabadkai magyar színjátszás 1918 és 1925 közötti történetét lásd bővebben: Dévavári Zoltán: A pusztítás kultúrharca. A szabadkai magyar színjátszás története 1918 és 1925 között. *Somogy*, 2020/4. 34–49.

mok műsorba való felvétele mintegy feltétele volt az előadások jóváhagyásának. Egy 1936-os magyar jelentés rögzíti, hogy „egyes helyeken, mint pl. Zomborban [sic! – D. Á.], Suboticán és Veliki-Becskereken /Pavlovgrad/ [sic! – D. Á.] a helyi hatóságok már évek óta nem engedélyeznek magyar nyelvű műkedvelői előadásokat”, ha pedig igen, több esetben sem volt biztosítva azok zavartalan lefolyása.¹⁷ Továbbá, a hatalom több egyesület vagyonát, házát, könyvtárát kobozta el (például a verseci, fehértemplomi, nagybecskereki, muraszombati kaszinók ügye).¹⁸

A hatóságok figyelemmel kísérték a magyar közélet vezetőinek tanácskozásait. Így a Várady Imre¹⁹ által kezdeményezett, 1936. április 28-án Újvidéken a „Kraljica Marija” kávézóban zajló megbeszélésről is pontos információkkal rendelkeztek.²⁰ Ugyanígy a június 9-ei, Strelitzky Dénes²¹ lakásán lezajlott, tíz volt Magyar Párti képviselő tanácskozásáról is értesültek, melyen a Jugoszláv Radikális Közösségnek (JRZ) benyújtandó, minimumköveteléseket megfogalmazó memorandumot szerkesztették. Ennek első pontjaként szerepelt a jugoszláviai magyarok kulturális és szociális intézményeinek teljesen szabad fejlődésének biztosítása. A megbeszélésen döntés született arról is, hogy először a kormányhoz fordulnak a követelések teljesítése céljából, azonban kedvezőtlen fogadtatás esetén a horvát Mačekkel²² tár-

¹⁷ MNL OL, K 64, 67 16. tétel (1936): D. Egyesületi élet és nyelvhasználat. (1936. május 12.). A csak magyar nyelven zajló műsor engedélyezésére példát szolgáltatott a szabadkai Kis Szent Teréz Társaság darabja. (VL, F. 126, II. részleg. [A szabadkai rendőrfőkapitány a báni közbiztonsági ügyosztálynak.] [1936. május 19.]

¹⁸ MNL OL, K 64, 67 16. tétel (1936): A memorandumba felveendő pótlások. (1936. április 6.)

¹⁹ Várady Imre (Katalinfalva, 1867. március 11. – Nagybecskerek, 1959. március 6.) délvidéki magyar jogász, politikus, egyesületi vezető. Miután elvégezte a jogi kart Budapest, Nagybecskereken nyitott ügyvédi irodát. 1905–1910 között Függetlenségi Párti országgyűlési képviselő volt. Egyik alapítója az 1922-ben megalakult Magyar Pártnak. E formáció legbefolyásosabb, mérsékelt politikusa volt. Kiemelkedő társadalomszervező munkát fejtett ki. 1927-től országgyűlési képviselő volt. 1939-ben kinevezték a jugoszláv felsőházba. A II. világháború alatt nem fejtett ki politikai tevékenységet. 1945 után a Népfront vezetőségének tagja lett, majd végleg visszavonult a politikától. Várady Imre életrajzának monografikus igényű feldolgozását lásd: A. Sajti Enikő: *Kisebbségben – Délvidéken – Várady Imre (1867–1959)*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2024.

²⁰ AJ, 37, 22/178. [A Belügyminisztériumból.] (1936. április 29.)

²¹ Strelitzky Dénes (Baja, 1888. július 3. – Szabadka, 1953. január 21.) délvidéki magyar jogász, politikus, egyesületi vezető. A jogi kart Budapesten végezte, majd Szabadkán kezdte ügyvédi pályafutását. A Magyar Párt titkára, majd elnökségi tagja volt. Mérsékelt politikai szereplő. A párt jogvédő irodáját vezette és a *Hírlap* főszerkesztője volt. 1927–1929 között országgyűlési képviselő. A szabadkai Népkör, majd Magyar Olvasókör vezetőségi tagja. 1938-ig a Magyar Olvasókör ügyvezető elnökéként tevékenykedett. A visszacsatolást követően nem vállalt politikai szerepet. 1945 után a Népfront egyik kerületi szervezetének alelnöke lett.

²² Vladimir (Vladko) Maček (Jastrebarska, 1879. július 20. – Washington, 1964. május 15.) horvát politikus, jogász. A Horvát Parasztpárt parlamenti képviselője, későbbi elnöke. Az 1935-ös választásokon a Népi Megegyezés Blokkjának vezetője. Kiemelkedő szerepet töltött be a szerb–horvát kiegyezés létrejöttében, amely megteremtette a valós autonómiával rendelkező Horvát Bánságot (1939). Az ekkor megalakult jugoszláv kormány miniszterelnök-helyettese lett. A háború alatt passzivitásba vonult, majd az 1945-ös összeomlást követően emigrált.

gyalnak a pontokról, ezáltal pedig az ellenzékét fogják erősíteni.²³ Maček ekkor (1935 és 1938 között) az Egyesült Ellenzék listavezetője volt; a magyar vezetők számára politikai súlya tette potenciális partnerré.

1936. október 22-én a kisebbségi magyar vezetők benyújtották memorandumukat és tárgyalásokat folytattak a belgrádi kormánnyal. A tíztagú magyar küldöttség a közlegő községi választásokon elfoglalandó álláspont kapcsán tárgyalt a kormány tagjaival: először Stošović²⁴ közoktatásügyi miniszterrel, majd Stojadinovićyal. A miniszterelnök hangot adott annak, hogy „a magyarok egy jelentékeny magyar kultúrközösség tagjai és azoknak meg is kell maradniuk”, valamint célja, hogy „a kisebbségek itt jól érezzék magukat”.²⁵ Mindemellett kifejezésre juttatta, hogy „a magyar kisebbség reprezentánsaival (...) nincs meg az a szívélyes viszony, mint a németekkel.”²⁶ Másnap, 23-án reggel a küldöttség felkereste a belügyminisztert, Korošecet,²⁷ aki nagyon ridegen fogadta őket. A vele folytatott tárgyalás súlypontját a betiltott kultúregyesületek és külön a nagybecskekeri Magyar Közművelődési Egyesület ügye képezték. A belügyminiszter kifejtette, hogy „valamelyes „Kulturbund”-féle²⁸ egyesület engedélyezéséről szó sem lehet.”²⁹ A kormánytagok „igen félnek a bolsevizmustól s ezért olyan egyesületet, mely alkalmas valami »sejtek« (...) alakítására, sem engedélyeznek.”³⁰ – magyarázta. Korošec az egyesület alapszabályainak módosítására és olvasókörré történő átalakítására szólította fel a küldöttséget. A tárgyalássorozat végül úgy zárult, hogy a kormány egy

²³ AJ, 37, 22/178. [A Belügyminisztériumból.] (1936. június 9.)

²⁴ Dobrivoje Stošović (Brus, 1894. – Belgrád, 1957. szeptember 20.) szerb közgazdász, politikus. Jogi és pénzügyi-közgazdasági tanulmányait Londonban és Cambridge-ben végezte. Kiváló pénzügyi szakember volt. A közoktatásügyi miniszteri pozíciót 1935. június 24. és 1937. október 4. között töltötte be. 1937–1938-ban építésügyi miniszter, 1938–1939-ben erdészeti és bányügyi miniszter volt. Újságíróként, szerzőként és szerkesztőként is jelentős tevékenységet fejtett ki.

²⁵ MNL OL, K 64, (1938) 16. tétel: A volt magyar párti vezetőférfiak tárgyalásai a belgrádi kormánnyal. (1936. október 31.)

²⁶ Uo.

²⁷ Anton Korošec (Biserjane, Sveti Jurij ob Ščavnici, 1872. május 12. – Belgrád, 1940. december 14.) szlovén politikus. 1907-től a Szlovén Néppárt tagja, majd 1917-től annak vezetője. 1917-től a Jugoszláv Klub vezetője a bécsi parlamentben. A Szlovén–Horvát–Szerb Állam tanácsának elnöke (1918. október 29.), majd az új állam miniszterelnök-helyettese. Volt oktatási miniszter, 1928–1929-ben miniszterelnök, 1935–1939 között pedig belügyminiszter.

²⁸ A Kulturbund 1920-ban alakult meg Újvidéken. Egy átfogó, dunai sváb közösségi szervezet volt, amelyből további „volksdeutsch” egyesületek fejlődtek ki, és amelybe önálló szervezetek olvadtak be. Janjetović, Zoran: *Nemci u Vojvodini*. Beograd: INIS, 2009. 212.

²⁹ MNL OL, K 64, (1938) 16. tétel: A volt magyar párti vezetőférfiak tárgyalásai a belgrádi kormánnyal. (1936. október 31.)

³⁰ Uo.

leiratában felhatalmazta a bánhelyettest, Rajícot,³¹ engedélyezze a dunai bánsági magyar kulturális egyesületek alapítását és újraindítását.³²

Ennek megfelelően – Korošec szavaival élve – mintegy „karácsonyi ajándékként” a nagybecskereki magyar közművelődési egyesület³³ alapszabályzatát a báni hivatal az év végén (novemberben) jóváhagyta. Az új dokumentum két lényeges pontban tért el az előzötől. Egyrészt neve a „Jugoszláviai Magyar Közművelődési Egyesület”-ről „Petrovgrádi Magyar Közművelődési Egyesület”-re módosult, ami a lokális szintre való kényszerű korlátozódást jelezte. Ezzel összefüggésben az egyesület a továbbiakban nem alakíthatott fiókszervezetet bárhol az országban. A hatalom birtokosai ezzel igyekeztek megakadályozni azt, hogy nehogy egy a Kulturbundhoz hasonló szervezet alakulhasson ki a magyarság számára. Ugyanakkor – szolt a Kánya Kálmán külügyminiszternek megküldött nagyköveti jelentés – a korábban létrejött filiálék várhatóan önálló egyesületként fognak újraalkulni, és ez a decentralizáció nem hátráltatja a magyar hálózatépítést, de előnye, hogy az összes egyesületet már nem lehetne „egy tollvonással” betiltani.³⁴

A nagybecskereki központú magyar közművelődési egyesület fiókszervezetei Deák Leó³⁵ és Deák Imre³⁶ szervezőmunkája folytán megalakultak Zomborban, Csonoplyán, Gomboson, Regőcén, Bezdánban, Doroszlón, Bajmokon és

³¹ Svetislav Rajić (Ószivác, 1889. – Újvidék, 1941. szeptember 20.) szerb jogász, politikus. Jogi tanulmányait Egerben, Budapesten és Berlinben végezte. Betöltötte a pécsi főispáni, majd a nagybecskereki és zombori alispáni pozíciót. 1929-ben nyugdíjazták, majd a Sojadinović-érában újra a politika alakítói közé emelték: ő lett a Dunai Bánság vezetője, bánja 1936. március 26. és 1939. február 27. között.

³² MNL OL, K 64, (1938) 16. tétel: A volt magyar párti vezetőférfiak tárgyalásai a belgrádi kormánnyal. (1936. október 31.)

³³ Ez az egyesület vált a jugoszláviai magyar ernyőszervezet „központi” intézményévé.

³⁴ MNL OL, K 64, 67 16. tétel (1936): A Magyar Közművelődési Egyesület és a Népkör ügye. (1936. november 14.)

³⁵ Deák Leó (Kúla, 1888. január 14. – Újvidék, 1945. november 26.) délvidéki magyar jogász, politikus, egyesületi vezető, a Magyar Párt titkára és egyik legtevékenyebb vezetője, Bács-Bodrog vármegye főispánja. Része volt annak a hármasnak (Várady Imre és Strelitzky Dénes mellett), mely a két világháború közötti időszakban személyesen próbálta kijáráni a magyarságot érintő fontos kérdéseket Belgrádban. Számos írást közölt a jugoszláviai magyar sajtóban, a *Kalangya* munkatársa volt. A visszacsatolás után a mérsékelt politikus Bács-Bodrog vármegye és Zombor, majd Újvidék főispánja és országgyűlési képviselő volt. Miután a németek megszállták Magyarországot, letartóztatták és internálták. 1945 novemberében az új jugoszláv vezetők háborús bűnősként halálra ítélték, majd végrehajtották az ítéletet.

³⁶ Deák Imre (Kúla, 1904. november 2 – Nyíregyháza, 1990. április 21.) délvidéki magyar ügyvéd, kultúraszervező, egyesületi vezető. Több Közművelődési Egyesület és Magyar Ház megalakításában játszott fontos szerepet. A zombori Magyar Közművelődési Egyesület alelnöke volt. A visszacsatolás után Bács-Bodrog vármegye tiszteletbeli főügyésze, továbbá a Zombor környéki Nemzetvédelmi Bizottság ügyvezető alelnöke lett. Országgyűlési képviselő (1941–1944) volt. A háború után Magyarországon települt le.

formálódtak Veprődön és Órszálláson.³⁷ Emellett ezek a szervezetek létrejöttek Ókanizsán, Zentán és Adán is. A hatóságok szisztematikusan megfigyelték ezeket, a jelentősebb rendezvényeket és a keresztesegyesület-alapításokat, kitérve a tagok számára, kilétére, adott esetben háttérére, a programpontokra, általában a résztvevőkre és azok lelkesedésére.³⁸ Például a regőcei egyesület 1936. november 8-ára tervezett alakuló közgyűlése előtt a zombori járási előljárók értesültek Deák Leó azon kijelentéséről, hogy ez az önszerveződés ismert a bán előtt, és úgy tűnik, hogy az ő tudomásával zajlik. A jelentéstevő (Pekter Petar) a hatósággal közölte, hogy a magyarság ezen kezdeményezése a nemzeti (jugoszláv) lakosság körében nemtetszést váltott ki, és a kialakult hangulat alapján fennáll a lehetőség, hogy a Zomborból érkező küldötteket incidens fogja érni.³⁹ Mindez jól szemlélteti a nemzetiségi területek hangulati viszonyait.

Az egyesületi aktivizálódást jelezte még a szabadkai Népkör 1936. december 6-ai újjáalakulása, immár Magyar Olvasókör⁴⁰ néven. Az új alapszabályzat jóváhagyására közvetlenül a községi választások előtt került sor. Ez az időzítés szerves részét képezte a jugoszláv kormányok magyarságpolitikájának. Egy korszak végi, 1939. januári jugoszláv katonai jelentés ugyanis megállapította, hogy a magyarok nemzeti és kulturális fejlődése „a rezsimtől függött, mely az országban kormányzott, és attól, hogy a választások előtti vagy a választási kampányok utáni állapotban voltunk. Míg a magyaroknak a választások előtt számos jogot megadtunk nemzeti és kulturális fejlődésük terén, addig a választások után ezekből sokat

³⁷ MNL OL, K 64, (1938) 16. tétel: A jugoszláv kormány legutóbbi „engedményei” a magyar kisebbség részére. A volt magyar párti vezetőférfiak állásfoglalása. (1936. november 24.) A Zombori Magyar Közművelődési Egyesület 1936. november 12-én alakult meg. (VL, F. 126, II. részleg. [A Zombori Magyar Kulturális Egyesület alapítása – jelentés.] [1936. november 12.]) Ezen az alakuló üléseken nagyságrendileg 50–150 fő vett részt. Deák Imre művelődésszervezői munkásságáról lásd bővebben: Csőke Márk: Deák Imre, egy elfeledett kultúrászervező. *Híd*, 2025/7–8. 117–130.

³⁸ Erre lásd például: VL, F. 126, II. részleg. 76674/1936. [Herceg Kálmán, a Bajmoki Magyar Kulturális Egyesület alakuló ülése.] (1936. november 23.); VL, F. 126, II. részleg. 588/1937. [Adai Magyar Kulturális Egyesület alapítása.] (1937. január 1.); VL, F. 126, II. részleg. 3979/1937. [A Zentai Magyar Kulturális Egyesület.] (1937. március 8.); VL, F. 126, II. részleg. 31986/1937. [A Zsabyai Magyar Olvasókör kérelme.] (1937. május 17.); VL, F. 126, II. részleg. 54671/1937. [Veprődi Magyar Keresztes Egyesület – zászlószentelés.] (1937. augusztus 3.); VL, F. 126, II. részleg. 68128/1937. [A Magyar Közművelődési Egyesület által szervezett népi táncok estjének megszervezése.] (1937. október 6.)

³⁹ VL, F. 126, II. részleg. 71139/1936. [A Regőcei Magyar Kulturális Egyesület – alapítás.] (1936. november 4.)

⁴⁰ A szabadkai Magyar Olvasókör a szabadkai Népkör jogutódjaként alakult újjá 1936 decemberében. Jellemző tekintve kulturális és társadalmi szervezet volt. Ez a szervezet számított a jugoszláviai magyarság egyik legjelentősebb kulturális központjának a két világháború között. Többször betiltották. A korszak egyik legaktívabb magyar egyesülete, munkája széles spektrumot ölelt fel (például kultúrestek, ismeretterjesztő előadások, műkedvelő színjátszás, bálók, diáksegélyezés és mások). A hatóságok mindvégig irredenta fészeknek tartották.

visszavettünk tőlük.”⁴¹ Az Olvasókör elhanyagolt állapotban vette át korábban lefoglalt vagyonát. A felszerelés, a könyvtár, a színházi díszletek tönkrementek, és az épület is tatarozásra szorult. Végül a vezetőség kénytelen volt aláírni, hogy változatlan állapotban vették át a vagyont.⁴² Ezek után, 1936 decemberétől az egyesületi munka újraindulhatott.

Szabadkán a városi rendőrfőkapitány csak bizonyos korlátozások mellett volt hajlandó engedélyezni a szociális irányú egyesületi tevékenységet, azaz a szegény lakosság anyagi támogatását. Elsődleges szempontként itt is az állt, hogy a kitűzött célok korrelálnak-e a jugoszláv nemzeti törekvésekkel. Erre szolgáltatott példát a szabadkai Dobro Delo⁴³ esete, melynek Ivan Ivandekić⁴⁴ volt az elnöke. A szervezet magyar műkedvelő előadásokat kívánt színre vinni a városi színházban 1936. december 5-én, 6-án, 25-én, 26-án, melynek bevételét a szegények és rászorulóik közt tervezték szétosztani. A rendőrfőkapitány, tekintettel arra, hogy az egyesület az adott év februárjában kapott engedélyt a magyar színdarabok előadására, és azért, mert a befolyt összeget a szegények közt osztaná szét, 4-én és 5-én megengedné az előadást. A 25-ei és 26-ai fellépések kapcsán viszont forduljon újra a hatóságokhoz engedélyezésért – szerepelt a dunai báni hivatalnak megküldött rendőrfőkapitányi jelentésben.⁴⁵

3. Az enyhülési szakasz ellentmondásossága (1937–1938)

Az enyhülési szakasz kezdeti időszaka nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert ugyan 1937 májusáig 27 községben alakult magyar közművelődési egyesület, alapszabályzatukat még nem hagyták jóvá. Ez csupán egyik – jóllehet igen jelentős

⁴¹ VA, pop. 17, k. 94, f. 22. [Az 1. Hadsereg Területi Parancsnoksága a Vezérkar Főnökének, hírszerző osztálynak.] (1939. január 30.)

⁴² MNL OL, K 64, 67 16. tétel (1936): A szabadkai „Népkör” ügye. (1936. december 10.)

⁴³ A szervezet teljes neve Dobro Delo – Jótett, a Nincstelenek és Szerencsétlenek Megsegítésére Létesült Társaság volt. 1929-ban hozták létre az akkori szabadkai polgármester, Selimir Ostojić generális segítségével. A Dobro Delo célja az volt, hogy a segélynyújtás átfogóbbá és a város által is támogatottá váljon.

⁴⁴ Ivan Ivković Ivandekić (Szabadka, 1882. május 26. – 1968. november 6.) földmérő mérnök, politikus, egyesületi vezető. Tanulmányait a budapesti Műegyetemen végezte. Tagja volt az 1918. november 10-én megalakított szabadkai Bunyevác–Szerb Nemzeti Tanácsnak. A szabadkai delegáció tagjaként részt vett az 1918. november 25-ei újvidéki Nagy Nemzetgyűlésen. Politikai pályafutását a Bunyevác–Sokác Pártban kezdte, majd a Horvát Parasztpártban működött. 1931 után a JNS, azt követően a JRZ kötelékében állt. 1933–1934-ben Szabadka város polgármestere. 1934–1938 között községelnökként vezette a várost. 1938-ban a Dunai Bánság tanácsosának és szenátorrá nevezték ki. A *Sloga* (később *Narodna sloga*) és a *Glas Naroda* hetilapok szerkesztője volt. Több szakmai és kulturális szervezetben töltött be vezető pozíciót.

⁴⁵ VL, F. 126, II. részleg. 75475/1936. [Műkedvelő színelőadások magyar nyelven.] (1936. november 23.)

– pontja volt annak az újabb, ezúttal egész rövid memorandumnak, mellyel a magyarság vezetői (Várady Imre, Deák Leó, Strelitzky Dénes) megjelentek a kormány (Stojadinović, Stanković,⁴⁶ Stošović, Janković⁴⁷) folytatott kihallgatáson 1937. május 2-án. A miniszterelnök az audiencián kijelentette, hogy „súlyt helyez arra, hogy a magyarok, kiknek lojalitásáról meg van győződve, itt jól érezzék magukat, a maga részéről mindent, ami módjában áll, meg fog tenni, hogy a magyar kisebbség megkapja azokat a jogokat, amelyek a törvény szerint megilletik.”⁴⁸

Voltak azonban más, magyar jellegű egyesületek, melyek ebben a felívelési időszakban jöttek létre. Ilyennek tekinthető a Verseci Magyar Munkás Daloskör, melynek megalakítását magyar szakszervezeti vezetők kezdeményezték. A többségében szakmunkásokból álló tagság (melynek nagyobb része nem volt szakszervezeti tag) vállalkozott a magyar dalok ápolására, amit a hatóságok általánosságban a magyar irredenták egyik „politikai-sovinizista” céljaként értelmeztek. Mivel azonban a szervezetnek nem tulajdonítottak további hasonló jellegű tendenciát, így az megkezdhette munkáját.⁴⁹

A magyar kulturális egyesületek kérdése abból a szempontból is foglalkoztatta a művelődéspolitikai irányítóit, hogy azok konzerválták a dualizmus kori magyarosítás eredményeit, például Gomboson.⁵⁰ Az apatini járási előljáró veszélyt vélt felfedezni az ottani magyar kulturális egyesület céljában. Álláspontja a következő

⁴⁶ Svetozar Stanković (Törökkanizsa, 1882. május 1. – Belgrád, 1924. január 19.) szerb politikus. Tanulmányait a budapesti Műszaki Egyetemen végezte. Szülőhelye küldöttjeként részt vett az 1918. november 25-ei újvidéki Nagy Nemzetgyűlésen. A jugoszláv delegáció tagjaként a párizsi békekonferencián is részt vett. Az új délszláv állam politikai életében aktívan részt vállalt, több alkalommal is országgyűlési képviselőnek választották. A Radikális Párt (NRS) és a Jugoszláv Radikális Közösség (JRZ) kötelékében politizált. 1935 és 1939 között mezőgazdasági miniszter. Stojadinović Jugoszláviából való kiutasítása véget vetett politikai ambícióinak. A II. világháború éveit passzívításban töltötte.

⁴⁷ Momčilo Janković (Niš, 1883. november 24. – Belgrád, 1944. november 27.) szerb politikus. Jogi tanulmányait Belgrádban végezte. 1938-ban országgyűlési képviselővé választották a JRZ listáján. 1941 augusztusa és októbere között a Nedić-kormány tagja. A kormányból való kilépését (1941. október 5.) követően visszavonult a közélettől. 1944 októberében az új hatalom letartóztatta és halálra ítélte. 2012-ben rehabilitálták.

⁴⁸ MNL OL, K 64 (1938) 16. tétel: A volt magyar párti vezetőférfiak Stojadinović miniszterelnöknél. (1937. május 2.) Ez idő tájt Deák és Strelitzky nem rendelkezett külföldre szóló útlevéllel. Ezen az audiencián Stojadinović intézkedett, hogy megkapják a hiányzó dokumentumot. (Uo.)

⁴⁹ VL F. 126. II. részleg. 6396/1938. [A verseci városi rendőrség vezetősége jelentése a Dunai Bánság közbiztonsági ügyosztályához.] (1937. március 9.) Az egyik gyanúsként nyilván tartott tagnál (Lengyel János) még korábban házkutatást végeztek, kommunista könyvek után kutatva, de nem találták azokat. Zavaró tényező volt, hogy egy magyar politikai emigráns (Wolf Lajos) mint idegen állampolgár is szerepelt a vezetőségi névsorban. Az egyesületi vezetők ezt korrigálták, törölték nevét a vezetőségből. (Uo.)

⁵⁰ VL F. 126. II. részleg. 5468/1938. [Az apatini járási előljáró jelentése a Dunai Bánság oktatási ügyosztálynak.] (1937. szeptember 9.)

volt: „»[Az egyesület – D. Á.] a népművelés terén törekedni fog: az óvodák, gyermekmenhelyek és iskolák segítésére, téli tanfolyamok megnyitására, társas estek tartására és azon személyek jutalmazására, akik a népművelésben kitűntették magukat«, tehát az ifjúság nevelésére, ami semmiképpen sem bízható egy kisebbségi »kulturális« egyesületre a nemzeti Jugoszláviában.”⁵¹

A korszakban jelentős kulturális szerepet töltött be a Magyarországról átvett Gyöngyösbokréta mozgalom, ami 1936 nyarától indult meg a vajdasági és szlavóniai magyarság körében.⁵² Ennek keretében a vidéki lakosság népi dalokat, táncokat, színdarabokat adott elő, bemutatta szokásait és népviseletét. Az állami szervek alapvetően tolerálták a mozgalmat, de veszélyét 1937 végén abban látták, hogy egyik fő célja „különösen felélesztetni és megszilárdítani a kisebbségeket”⁵³ a kis-antant országokban. Miként egy korabeli jugoszláv jelentés fogalmazott: „Ez már itt van közöttünk, sőt, teljes lendülettel nyomul. De ha ezt el kell tűrni, mindenképpen meg kellene akadályozni ezeket a »gyöngyösbokrétáknak« a magyarországi és hazai kölcsönös látogatásait.”⁵⁴ Mindennek háttérében az állt, hogy a mozgalom céljai keresztettk a jugoszláv nemzeti törekvések irányát. A hatóság öt pontba szedte a mozgalom célkitűzéseit: 1) a népi folklór vizsgálata és megőrzése; 2) a falvak és városok összekapcsolása; 3) az értelmiség népi szellem általi inspirálása és regenerálása; 4) a nemzeti kisebbség egyetlen nemzeti hullámba és mozgalomba való beáramoltatása; 5) nemzeti propaganda folytatása belföldön és külföldön.⁵⁵ A jugoszláv szervek a Gyöngyösbokrétát egy elsőosztályú magyar propagandaeszköznek tartották. Amikor a gombosiak budapesti vendégszereplésének előkészítése zajlott (melyet a magyar revíziós liga finanszírozott volna), a minisztertanács központi sajtóirodája figyelmeztette az oktatásügyi minisztert az éppen zajló előkészületekre.⁵⁶ Az oktatásügyi miniszter arra az álláspontra helyezkedett, hogy „ennek a vendégszereplésnek nem kizárólag kulturális-művészeti jellege van,”⁵⁷ így nem javasolta azt. Összességében elmondható tehát, hogy a hivatalos szervek részéről bizalmatlanság övezte az effajta kezdeményezéseket.

Ez a viszonyulás figyelhető meg néhány jelentősebb újjvidéki egyesülettel, így a Magyar Egyesülettel, a Református Olvasóegylettel, a Polgári Magyar Daloskörrel és a Nyugdíjazott Vasutasok Egyesületével szemben is. A hatóságok azért nem engedélyezték az 1937 decemberében megtartani kívánt magyar nyelvű működve-lő előadásokat, mert megítélésük szerint már túl sok előadást szerveztek az utóbbi

⁵¹ Uo.

⁵² Kende Ferenc: A Gyöngyösbokrétánk mérlege. *Kalangya*, 1936/6–7. 353–468.

⁵³ AJ, 66, 71/184. [Akcija za međusobno gostovanje seoskim družina Jugoslavije i Mađarske – mišljenje Beljka Petrovića –.] (1937. november 22.)

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ AJ, 66, 71/184. [Gostovanje seljaka iz Bogojeva u Budimpešti.] (1937. november 15.)

⁵⁷ Uo.

időkben, és mert konkurenciát jelentettek a szerb társulatok számára. Ennélfogva havonta legfeljebb két magyar nyelvű műkedvelő színielőadás hagytak jóvá,⁵⁸ ami azonban a húszas évekhez képest jelentős pozitív változást jelentett.

A jogok megadása az enyhülési szakaszokban fokozatosan ment végbe, hogy ne keltsen feltűnést. Így amikor Várady Imre 1938 áprilisában tárgyalta Rajíc bánnal a magyar közművelődési egyesületek alapszabályainak jóváhagyásáról, a bán kifejtette, hogy „ő igen szívesen jóváhagyja az alapszabályokat, de ne kívánják tőle, hogy ezt tömegesen és feltűnő módon tegye. Ez – úgymond – árthatna úgy öneki, mint a magyar kisebbségnek. A közművelődési egyesületeket tehát csakis fokozatosan engedélyezheti.”⁵⁹ Így került sor a horgosi, a bajmoki és a doroszlói szervezetek felállítására. Az is fontos szempontként jelentkezett, hogy ott, ahol „a magyar elem nem elég erős ahhoz, hogy ily egyesület felállítása indokolt lenne” (Bácskertes, Újverbász), tiltotta ezeket a kezdeményezéseket.⁶⁰ Ez utóbbi esetek példái az öntudatosodási és önszerveződési folyamatok gátlásának, akárcsak az újvidéki székhelyű Szenteleky Irodalmi és Művészeti Társaság⁶¹ alapszabályzatának 1938. márciusi jóvá nem hagyása, illetve további munkájának betiltása. Rövid indoklásként az szerepelt, hogy az alapítók és a tagok között vannak olyan személyek, akik semmiféle garanciát nem jelentenek a jugoszláv állami és nemzeti érdekekre nézve.⁶² Ezt a bizalmatlan légkört a Magyar Olvasókör Szabadkán úgy próbálta oldani, hogy rendezvényére (Lányi-est) meghívta Rajíc bánt, a szabadkai városi előjáróságot és a Graničar dalárdát.⁶³ Ennek ellenére még 1938 augusztusában is csak a szabadkai Magyar Olvasókör fizette a színházi illetéket.⁶⁴ A szabadkai városi vezetőség csak az év végén (december) engedte el számukra ezt és a magyar előadások után addig fizetett 300 dinárt. A városvezetés ekkor egyébként 30 ezer dináros kulturális célú segélyben részesítette a kört.⁶⁵

⁵⁸ MNL OL, K 64, (1938) 16. tétel: A jugoszláviai magyar kisebbség sérelmei. (1937. november 25.)

⁵⁹ MNL OL, K 64, (1938) 16. tétel: Rajíc bán kijelentése a Magyar Közművelődési Egyesületek engedélyezéséről. (1938. április 29.)

⁶⁰ Uo.

⁶¹ A Szenteleky Irodalmi és Művészeti Társaság több eredménytelen kísérlet után 1937. szeptember 12-én alakult meg Újvidéken. Ez a szervezet az írók, színészek, zenészek, szobrászok, képzőművészek, iparművészek és újságírók egyesülete volt. Célul tűzte ki az említett művészeti ágazatokban tevékeny magyar művészek erkölcsi és anyagi támogatását. ([sz.n.]: Ujraalakult a Szenteleky Irodalmi és Művészeti Társaság. *Napló*, 1937. szeptember 14. 2.)

⁶² VL F. 126. II. részleg. 6512/1938. [A bán helyettesének határozata.] (1938. március 18.)

⁶³ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör választmányának üléséről. (1938. április 3.) (Az iratok Dévavári Zoltántól származnak.)

⁶⁴ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör rendes választmányi üléséről. (1938. augusztus 28.) (Az iratok Dévavári Zoltántól származnak.)

⁶⁵ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör választmányi üléséről. (1938. december 13.) (Az iratok Dévavári Zoltántól származnak.)

A korszakban a hatóságok megvizsgálták a magyar dalkörök műkedvelő színelőadásai kapcsán a darab tartalmát, a jeleneteket és a kellékeket, hogy azokban fellelhetők-e tipikus magyar nemzeti jellegzetességek. Ilyennek tartották például a pengő és fillér pénznevek emlegetését, de egyes földrajzi helynevek – például Pest, Szeged – is a sorba illeszkedtek. Ilyen esetekben az állami szervek törekedtek cenzúrázni ezeket a fogalmakat, azonban ez nem mindig sikerült. Például 1938 júniusában, amikor a zentai Kis Szent Teréz daloskör a *Csavargólány* című darabot kívánta bemutatni a szomszédos Ókanizsán, az ókanizsai rendőrfőkapitány azt állapította meg, hogy „a kifejezéseket a cenzúra során ki kellett volna hagyni, és helyükre hazai kifejezéseket kellett volna használni”.⁶⁶ Emellett arra hivatkozott, hogy a darabot már négyszer előadták Zentán, ahol szintén jelentős magyar közösség élt. Ez alapján úgy vélte, hogy „nem volt ok a darab előadásának engedélyezésének megtagadására”.⁶⁷

A továbbiakban azonban az előadandó színdarabokat le kellett fordítani államnyelvre, és a rendőrségnek meg kellett küldeni elbírálására egy 1938. augusztus 13-i bizalmas báni rendelet értelmében, ami főként a német náci befolyás⁶⁸ ellen irányult. A magyar közélet vezetői igyekeztek kieszközölni a rendelet hatályon kívül helyezését, hiszen ezek a követelmények megbénították volna a műkedvelő színjátszást. A források alapján annyi tudható a fejleményekről, hogy a következő hónapban még nem lehetett tapasztalni ennek hatását.⁶⁹

Ennek hátterében minden bizonnyal a bledi tárgyalások⁷⁰ (1938. augusztus 20–21.) álltak, ahol a kisebbségi kérdésre helyeződött a súlypont. Ezzel kapcsolatosan Jugoszláviával és Romániával megegyezést születt. Magyarország, Románia és Jugoszlávia közös nyilatkozatban rögzítették, hogy az útban álló akadályokat el kell hárítani a baráti viszony továbbfejlesztése érdekében.⁷¹ Ettől az időponttól fogva Magyarország a kisantant államokkal külön-külön folytathatott tárgyalásokat a magyar kisebbségekkel kapcsolatosan.

⁶⁶ VL, F. 126, II. részleg. 42220/1938. [Zanatlijsko i građansko pevačko udruženje u St. Kanjiži mole dozvolu.] (1938. június 24.)

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ A Kulturbundon belül idővel kétségtől teret hódított a nemzetiszocialista ideológia. A szervezeten belül sor került a birodalmi német szervezetek náci formáinak átvételére is. A Kulturbundban 1940/1941 fordulóján vezették be a Führer-Pinzipet. A szervezet gleichschaltolása ekkorra már megtörtént.

⁶⁹ MNL OL, K 64, (1938) 16. tétel: A jugoszláv hatóságok magatartása a magyar kisebbséggel szemben. (1938. szeptember 5.)

⁷⁰ A kisantant országok Magyarországgal folytatott tárgyalásainak megnevezése 1938 augusztusában. A bledi egyezmény elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. Magyarország lemondott az elcsatolt területek erőszakos visszafoglalásáról.

⁷¹ Hornyák Árpád: A magyar kisebbségi kérdés a magyar kormány délszláv politikájában a harmincas években. In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja: Forum Kisebbségkutató Intézet, 2006. 87–88.

A jugoszláviai magyarság etnikulturális szervezettsége, intézményességének megteremtése és nemzeti öntudata számos nehézség dacára mégis számottevő előrelépést tett az évtized alatt, melyben Magyarország revíziós sikere mellett szerepet játszott, hogy a kisebbségi vezetők aktív pozícióőrzésre rendezkedtek be. A jugoszláv vezérkar jól látta mindezt, és ebben a fejlődésben kiemelt szerepet tulajdonított a magyar kulturális egyesületeknek, melyeket igen agilisnak tartott a magyar propaganda vonatkozásában és a nemzeti tudat megtartása terén is.⁷² A jugoszláv határőrség jelentésében (1938 decembere) hangsúlyozta, hogy a jugoszláviai magyarok „jelentős mértékben felerősítették propagandájukat, különféle nyugtalanító híreket terjesztve, hogy honfitársaikat államunkban reményben tartásák, miszerint várhatóan a közeljövőben ezek a területek visszatérnek a csonkított Magyarországhoz”.⁷³ A teljes képhez ugyanakkor az is hozzátartozik, hogy a vajdasági magyarság egyik legjelentősebb szervezete, a szabadkai Magyar Olvasókör két képviselője (Futó Béla⁷⁴, Szántó Gábor⁷⁵) a választmány felkérésére részt vett a szerb hadsereg húszéves bevonulásának ünneplésén – eleget téve a szervezést intéző szabadkai bizottság meghívásának.⁷⁶

⁷² VA, pop. 17, k. 94, f. 22. [Az 1. Hadsereg Területi Parancsnoksága a Vezérkar Főnökének, hírszerző osztálynak.] (1939. január 30.)

⁷³ VA, pop. 17, k. 76, f. 2. [Határőrség. A „kolonizáció” mappába.] (1938. december 13.)

⁷⁴ Futó Béla (?–?) a szabadkai Magyar Olvasókör vezetőségi tagja volt a két világháború között.

⁷⁵ Szántó (Schlesinger) Gábor (Budapest, 1882. – Belgrád, 1957. április 29.) délvidéki magyar politikus, orvos, egyesületi vezető. Orvosi diplomáját Budapesten szerezte. Szántó 1930 második felében megkezdte a Jugoszláv Egységmozgalom magyar szervezeteinek kialakítását. A „hódoló gyűlésekre”, tehát az államhűséget manifesztáló gyűlésekre 1931 márciusától került sor. A hűségmozgalom megalakulása mögött az az elképzelés állt, hogy a magyarság kulturális, gazdasági, politikai fejlődése elől csak akkor görödülnek el az akadályok, ha a közösség Belgráddal a legszorosabb együttműködést termeti meg. Szántó 1931 novemberében egyedüli magyarként szerzett mandátumot a belgrádi parlamentben. Vezetésével megalakult a Jugoszláviai Magyar Népszövetségi Liga, melyet azonban a Népszövetségi Ligák Kongresszusa nem ismert el. Szántó támogatottsága a magyarság körében igen csekély volt, a többség nem ismerte el a jugoszláviai magyarság vezetőjének. Sikerei közé tartozik ugyanakkor, hogy közbenjárására engedélyezték újra a szabadkai Népkör működését (1932). A hűségmozgalom komolyabb jelentőségre soha nem tett szert. Szántó politikai pályája csúcsa 1935 nyara és 1936 tavasza közé tehető. Ezt a szakaszt pedig a fokozatos térvesztés követte. Szántó Gábor politikai pályáját lásd bővebben: Hornyák Árpád: Szántó Gábor és a jugoszláviai magyar hűségmozgalom. In: uő. (szerk.): *Találkozások-ütközések*. Pécs: Bocz Nyomdaipari Kft., 2010. 74–86.

⁷⁶ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör üléséről. (1938. november 10.) (Az iratok Dévavári Zoltántól származnak.)

4. Jugoszláv hatóságok „ideges hangulatban” (1939–1940)

Ilyen előzmények után 1939-ben ismét egy restriktívabb szakasz következett. Jugoszláviában a többségi társadalom történelmi elégtételként fogta fel az I. világháború utáni számottevő területszerzést. Ez az öröm és a megszerzett területek lehetséges elvesztésének gondolata egyszerre volt jelen a korszakban. A magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulása mellett ez a félelem is hozzájárult a kisebbségekkel történő hatósági bánásmód formálásához, amely összességében rosszindulatúnak tekinthető.

Ez az attitűd mutatható ki egyes vidéki egyesületalapításoknál. Például a szentmihályi községi vezetés szerint azért nem kellett jóváhagyni az ottani magyar kulturális egyesület megalakítását, „mert a helybeliek kulturális szintje nagyon alacsony, kevéssé ismerik államunk különféle kérdéseit, és könnyen áldozatul eshetnek a küldöttek (az MKE tagjai – D. Á.) általi illegális magyar propaganda céljainak ebben a konkrét esetben”,⁷⁷ így – a megítélés alapján – a jugoszláv nemzeti érdekekkel mentek volna szembe.

1939 tavaszán a nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesület összeálította a jugoszláviai magyarság 12 pontba szedett programját. A harmadik pont rögzítette a magyar kisebbség szabad kulturális fejlődésének törvényben való biztosítását, a kulturális egyesületek szabad létesítését és a kisebbségi kulturális intézményeknek a magyarság adózása arányában való állami támogatását.⁷⁸ Emellett Fodor Gellért⁷⁹ fontos kultúrkívánságként fogalmazta meg az országgyűlésben a földművelésügyi költségvetés vitája során (1939. március 11.), hogy egy koncesszió biztosításával állandó és vándor jellegű magyar színház létesüljön, melynek jugoszláv állampolgárok lennének tagjai, és ugyanúgy adókedvezményben részesülnének mint az államnyelven működő társaik. Továbbá kérte a politikamentes közművelődési egyesületek alapszabályainak jóváhagyását is.⁸⁰ Érdemes jelezni, hogy ekkorra a jugoszláv elit igen nagy érdeklődést mutatott a kisebbségek minden megnyilvánulása iránt.⁸¹

A fent vázolt tendencia érvényesült a szabadkai Magyar Olvasókör vonatkozásában is. Ekkor, 1939 nyár elején a jugoszláv hatóságok „ideges hangulatában” került sor a szervezet negyedszeri betiltására a szabadkai rendőrfőkapitány, Jovan

⁷⁷ VL, F. 126, II. részleg. 24451/939. [Mađarsko – prosvetno društvo – osnivanje.–.] (1939. április 5.). A nagybecskereki járási vezetés is ezt az álláspontot képviselte. (Uo.)

⁷⁸ MNL OL, K 63, 190. doboz 1939-es év 16/4 tétel: A jugoszláviai magyar népcsoport programja. (1939. április 14.)

⁷⁹ Fodor Gellért (1903–1977) horgosi gazda, községi elnök, politikus, egyesületi vezető. A közgazdasági diplomát Budapesten szerezte. 1932-től a horgosi gazdakör, 1936-tól Horgos községi elnöke lett. 1938-ban a JRZ kötelékében országgyűlési képviselő lett.

⁸⁰ MNL OL, K 63, 190. doboz 1939-es év 16/4 tétel: Fodor Gellért képviselő beszéde a skupstinában. (1939. március 16.)

⁸¹ Uo.

Stepanović⁸² határozatával. Ennek háttérében nyolc Népkör-tag irredenta dalének-lése (*Horthy Miklós katonája vagyok*) és egyikőjüknek a rendőrséggel szembeni kihívó viselkedése állt. Mivel a választmány nem fogadta el a tagok kizárásáról döntő indítványt, hiszen meg volt győződve róla, hogy városuk visszakerül az anyaországhoz, és egy ilyen döntést az új hatóságok minden bizonnyal „hazafiatlannak” titulálnának, Stepanović kézbesítette nekik a betiltó határozatot.⁸³ Ekkora már a szervezeten belül újból kibontakozóban volt a vezető szerepért folytatott harc a különböző frakciók között.⁸⁴ Fodor Gellért és Várady Imre vezetése alatt egy küldöttség szerveződött, mely a kormánynál való interveniálást tervezte az Olvasókör ügyében.⁸⁵ Ez a kísérlet eredményesnek bizonyult, az egyesületi munka újból megindulhatott, s a kör választmánya köszönő táviratot küldött Dragiša Cvetković miniszterelnöknek,⁸⁶ Mihaldžić Stanoje⁸⁷ belügyminiszternek és köszönetet indítványozott Jovan Stepanovićnak.⁸⁸ A kör októberre kapta meg a színházi illeték fizetése alóli mentességet.⁸⁹

A szabadkai eset nem számított egyedülállónak, hiszen július 4-én betiltották az újvidéki Polgári Daloskört is, vizsgálatot indítottak a nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesület ellen, illetve beszüntették az Ókanizsán frissen alakult Gazdaiifjak Egyesületét. Ez utóbbi a zászlószentelés ünnepén történt, amikor is a szervezet elnöke bemutatta a királyhoz, illetve régenshez intézett sürgöny

⁸² Jovan Stepanović (?–?) szabadkai rendőrőfkapitány volt az 1930–as, 1940-es évek fordulóján.

⁸³ MNL OL, K 63, 190. doboz 1939-es év 16/4 tétel: A szabadkai Magyar Olvasókör betiltása. (1939. július 6.)

⁸⁴ Dévavári, 2022. 226. A szabadkai Magyar Olvasókör vezetéséért folytatott küzdelmet lásd bővebben: Dévavári Zoltán: Árkádia útján (Indulás és útkeresés – A Híd eszme- és politikatörténete. In: Faragó Kornélia (szerk.): *Mozgalom, kultúraformálás, irodalmi gondolkodás. Újvidék – Zenta*: Forum Könyvkiadó – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2014. 57–77.

⁸⁵ MNL OL, K 63, 190. doboz 1939-es év 16/4 tétel: A szabadkai „Magyar Olvasókör” bezárása. (1939. július 4.)

⁸⁶ Dragiša Cvetković (Niš, 1893. január 15. – Párizs, 1969. február 18.) szerb jogász, újságíró, politikus. Jogi diplomáját Szabadkán szerezte 1934-ben. 1928-ban vallásügyi miniszter. A diktatúra bevezetését követően rövid időre letartóztatták. Niš polgármestere lett 1935-ben. 1935–1939 között előbb a szociális és egészségügyi miniszteri, majd az igazságügyminiszter-helyettesi pozíciót töltötte be. 1939 és 1941 között miniszterelnök. Kormányra írta alá az ország csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez. 1944-ben emigrált, 1945-ben háborús bűnössé nyilvánították, 2009-ben rehabilitálták.

⁸⁷ Mihaldžić Stanoje (Jasenovac, 1892. június 4. – Belgrád, 1956. április 3.) szerb politikus, egyesületi vezető. Jogi tanulmányait Zágrábban végezte. Több társadalmi, kulturális és jótékonsági egyesület tagja. A JRZ politikusa volt. 1938–1939 között a Szávai Bánság bányahelyettese, majd kinevezett bánja lett, 1939–1940 között Jugoszlávia belügyminisztere volt, 1940–1941-ben pedig a Drinai Bánság báni pozícióját töltötte be.

⁸⁸ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör választmányi üléséről. (1939. augusztus 28.) (Az iratok Dévavári Zoltántól származnak.)

⁸⁹ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör választmányi üléséről. (1939. október 1.) (Az iratok Dévavári Zoltántól származnak.)

szövegét, mire a közönség nagy része ülve maradt, és hangosan hallatták a „mi közünk hozzá” véleményüket.⁹⁰

A jugoszláviai magyarság egyik jóakarója, Bešlić miniszter⁹¹ 1939 őszén „megígérte támogatását [...] a magyar népcsoport kulturális egyesületeinek kérdéseiben”.⁹² Októberben a magyarság vezetői ismét tanácskozásra ültek össze Streitzky Dénes házában, és Várady Imre, Deák Leó és Nagy Iván is jelen voltak a találkozón. Az államvédelem értesült róla, hogy Nagy megkapta az utasítást, mérje fel a terepet a Magyar Kulturális Egyesületek Szövetségének alapítási engedélyeztetése érdekében.⁹³ Ekkorra már erőteljesen jelentkezett az igény a kulturális egyesületek egyesítésére – egy olyan szervezetre, mint amilyen a Kulturbund volt.

Ugyanígy, a hatóságok fókuszába kerültek azok az egyesületek, amelyek magyar nyelven tartották meg rendezvényeiket, előadásait és a színdarabokat, és amelyek közönsége ennél fogva szinte kizárólag a magyar lakosság köréből verbuválódott – a foglalkozásra való tekintet nélkül. Az 1937-ben újraalakult, magát társadalmi és morális intézményként meghatározó újvidéki Beltéri Katolikus Kör⁹⁴ is ilyen szervezetnek számított.

Az egyesület 1939–1940-es évekbeli sorsa hűen szemlélteti a korabeli közigazgatási gyakorlatot. Az újvidéki kulturális egyesületek szövetségének művelődési-kulturális szekciója tagjaként sem részesülhetett kedvező hatósági elbírálásban. A kör ugyanis kérelemmel fordult az Oktatásügyi Minisztériumhoz, hogy az igazolja, az egyesület színielőadásai, művelődési estjei, előadásai és hangversenyei művelődési jellegűek.⁹⁵ A minisztérium végül nem teljesítette ezt a kérést, az általános igazolás kibocsátását.⁹⁶ Erre azért lett volna szüksége a körnek, mert csak ennek birtokában fordulhatott a hatósághoz rendezvényeiknek az illeték fizetése alóli mentesítése

⁹⁰ MNL OL, K 63, 190. doboz 1939-es év 16/4 tétel: A szabadkai „Magyar Olvasókör” bezárása. (1939. július 4.)

⁹¹ Nikola Bešlić (Ada, 1891. április 15. – Újvidék, 1955. Március 27.) szerb mérnök, politikus, kiváló vízügyi szakember. Budapesti tanulmányai és magyar felesége révén magyar kötődésekkel rendelkezett. Kezdetben a Radikális Párt, majd a JRZ kötelékében politizált. A Cvetković-kormányban mezőgazdasági és vízügyi miniszter, a Cvetković–Maček-kormányban közlekedésügyi miniszter volt. Magyar részről a jugoszláv–magyar közeledés támogatójaként tekintettek rá.

⁹² MNL OL, K 63, 190. doboz 1939-es év 16/4 tétel: Bešlić miniszter nyilatkozata a magyar kisebbség sérelmeinek orvoslásáról. (1939. október 4.)

⁹³ AJ, 66, 71/184. [A Belügyminisztérium az államvédelmi ügyosztálynak.] (1939. október 6.)

⁹⁴ Az egyik legjelentősebb újvidéki magyar egyesület a két világháború közötti időszakban. Számos műkedvelő előadást, operettet, népszínművet rendezett. A Kör rendelkezett ifjúsági csoporttal és könyvtárral, a kulturális tevékenység mellett jótékony célú feladatokat is ellátott. Az egyesület célul tűzte ki a szegény gyermekek évenkénti felruházását is a harmincas évek végén.

⁹⁵ AJ, 66, 71/184. [Az újvidéki Beltéri Katolikus Kör kérelme az Oktatásügyi Minisztériumhoz.] (1939. október 21.)

⁹⁶ AJ, 66, 71/184. [Az Oktatásügyi Minisztérium a Dunai Báni Igazgatóság művelődési ügyosztálynak.] (1940. február 20.)

érdekében. A báni hivatal azt a felsőbb utasítást kapta, hogy ha a Kör nem művelődési jellegű, akkor csakis a művelődési jellegű darabok, előadások illetékmentességét engedélyezzék számukra.⁹⁷ Végül is az újvidéki rendőrfőkapitány propagandajellegűnek értékelte a szervezetet, és ez alapján úgy vélte, hogy az előadások illeték alóli mentesítését csak esetenként, azaz kizárólag olyan rendezvények esetében kellene megadni, amelyeknek művelődési jellege kétségtelen.⁹⁸ Az ügy folytatódásáról azt tudni, hogy a hatóság még 1940 februárjában sem engedte el az illetékek fizetését a művelődési célú előadásokra, mert a közigazgatási szervek (a Dunai Bánság oktatási ügyosztálya, az Oktatásügyi Minisztérium) az újvidéki rendőrfőkapitány értékelését vették alapul, miszerint ezek voltaképp propagandajellegűek.⁹⁹

A hatalom egyre inkább úgy érezte, hogy „általában a magyarok körében már egy ideje megfigyelhető bizonyos irigység, sőt, elégedetlenség is amiatt, hogy a hatóságaink elismerték a németek jogát az önálló kulturális fejlődéshez, míg – úgymond – a magyaroktól ezt továbbra is megtagadják.”¹⁰⁰ E hangulat végső célja – vonta le a következtetést – a revizionizmus.

5. A korszak vége (1940–1941)

A korszak végén a hatóságok úgy látták, hogy hiányzott a vezető szerepet betölteni hivatott középosztály a kisebbségi magyar társadalmi szervezkedéshez. A közösség vezetői és Cvetković tárgyalásai során szóba kerültek a kulturális alrendszer érintő problémák, így a kulturális egyesületek kérdése is. Ennél azonban hangsúlyosabban kívánták megteremteni a nemzeti alapú politikai szervezkedés lehetőségét, emellett megbeszélést folytattak a szegénysorsú magyarok kérdésének ügyében, mely szintén megoldásra várt.¹⁰¹ A jugoszláv miniszterelnök nem zárkózott el az egységes magyar kultúrszövetség ötletétől.¹⁰²

A hatóságok nem nézték jó szemmel az etnikai rekrutáció eléréséért tett erőfeszítéseket. Többek között erre példát szolgáltatott az óbecsei magyar kulturális egyesület 1940 nyarán indított akciója, ami azért került az állami szervek fókuszába, mert ennek keretében a tagok felkeresték a község magyar családjait. Céljuk az volt, hogy rávegyék a szülőket gyermekeik magyar tagozatba való beíratására.

⁹⁷ AJ, 66, 71/184. [Az Oktatásügyi Minisztérium a Dunai Báni Igazgatóság művelődési ügyosztályának.] (1939. október 30.)

⁹⁸ AJ, 66, 71/184. [Az újvidéki Beltéri Katolikus Kör – jelentés –.] (1939. december 8.)

⁹⁹ AJ, 66, 71/184. [Središnji katolički krug u Novom Sadu, moli da mu se izda uverenje da su njihove pretstave prosvetnog karaktera.] (1940. február 16.)

¹⁰⁰ VA, pop. 17, k. 21, f. 3, d. 16. [Az 1. Hadsereg Területi Parancsnoksága a Vezérkar Főnöke-nek, hírszerző osztálynak.] (1940. január 11.)

¹⁰¹ VA, pop. 17, k. 21, f. 3, d. 8. [I Заведено у досије достава без ознаке – HA PEД. БР. 1140.] (1940. január 20.)

¹⁰² Dévavári, 2022. 227.

A megfelelő létszám esetében ugyanis az iskolavezetés rákényszerült a magyar tagozatok indítására.¹⁰³

1940-ben az egyre szélesebb társadalmi rétegek bevonására törekvő magyar kulturális mozgalmat erősítő szabadkai Magyar Olvasókör fiókszervezetek létesítését helyezte kilátásba Kelebián, Ludason és Palicson is. A kör az ottani általános iskolai tantermeket tervezte kibérelni abból a célból, hogy szórakoztató és műkedvelő magyar színielőadásokat tartsanak, csárdást táncoljanak, magyar dalokat énekeljenek. Az állami szervek hivatalos álláspontja az volt ebben az ügyben, hogy „(...) semmiképpen sem szolgálja sem a nemzeti, sem más érdekeinket, hogy az állami iskolák a magyar kultúra otthonává váljanak, ahogyan az sem, hogy az iskolai tantermek kocsmai termekké alakuljanak.”¹⁰⁴ A hatóságok veszélyforrást véltek felfedezni a jugoszláv nemzeti érdekek keresztezésében (a magyar kultúra ápolásában) és a magyar–jugoszláv határ közelségében, így a jelentéstevő végül szükségesnek tartotta erről tájékoztatni az oktatásügyi minisztert, és sürgette, hogy adjanak ki egy általános értesítő/körlevelet, amely betiltaná az iskolai tantermek bérbeadását a kisebbségi magyar egyesületek számára.¹⁰⁵

Az egyes magyarországi szintársulatok (budapesti Belvárosi Színház, Víg Színház) szervezés alatt lévő jugoszláviai vendégszereplésének ügye külön problematikát jelentett az állami szervek számára. Ennek megvalósításában a különböző vajdasági magyar kulturális egyesületek vezetői, a középosztály tagjai vállaltak oroszánrészt. Szabadkáról a Magyar Olvasókör akkori elnöke, Óbecséről az ottani népkör elnöke folytatott ilyen irányú megbeszéléseket a Belvárosi Színházzal. Az államvédelmi ügyosztály kiderítette egy, a Belvárosi Színház által a Zentai Magyar Kulturális Egyesületnek megküldött levélből, hogy a zentai szervezet ügyvezető igazgatója, Vámos János¹⁰⁶ állandó kapcsolatban és levelezésben állt a társulattal. Okanizsáról pedig Batta Péter,¹⁰⁷ egykori Magyar Párt-i képviselő törekedett a vendégszereplés megvalósítására, aki párhuzamosan több

¹⁰³ AJ, 66, 71/184. [Akcija starobejskog mađarskog kulturnog udruženja.] (1940. július 2.)

¹⁰⁴ VA, pop. 17, k. 21, f. 3, d. 7. [I Заведено у досије достава без ознаке – НА РЕД. БР. 1019.] (1940. március 18.)

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Vámos János (?–?) zentai gimnáziumi tanár, politikus, művelődésszervező, egyesületi vezető. A húszas években a Magyar Párt tagjaként politizált. A '30-as, '40-es évek fordulóján a Zentai Magyar Kulturális Egyesület elnöke. Közellátási osztályvezető, az ún. tízes bizottság tagja és kinevezett polgármester lett a visszacsatolás után (1941). A háborút követően háborús bűnösnek nyilvánították.

¹⁰⁷ Batta Péter (Gödöllő, 1881. október 15. – Pécsvárad, 1960. január 22.) magyar ügyvéd, politikus, író, néprajzi gyűjtő, művelődésszervező, egyesületi vezető. Jogi tanulmányait Budapesten végezte. 1910-ben ügyvédi irodát nyitott Magyarokánizsán. A Magyar Párt magyarokánizsai szervezetét vezette. Számos írása, cikke, tanulmánya jelent meg a délvidéki magyar sajtóban. Jelentős művelődésszervező tevékenységet fejtett ki. Cikkei jelentek meg a *Híd*, a *Kalangya* és a *Reggeli Ujság* c. lapokban.” Több társadalmi egyesület vezetőségi tagja volt. 1944-ben, az összeomlás idején családjával Magyarországra menekült.

egyesület vezetőségi pozícióját (kaszinó, gazdakör, cserkészegylet) is birtokolta. Batta ezt úgy tartotta kivitelezhetőnek, hogy egy nagyobb vendéglátóhelyet tervezett kibérelni, hogy helyszínt biztosítson a színdarab előadásához. A hatóság összegezve úgy értékelte a helyzetet, hogy a magyar lakosság érdeklődése ebben az arányban még nem nagy, de minden bizonnyal később intenzívebb lesz, ha a tudomást szereznek róla. Éppen ezért a nagybecskereki, ókanizsai és horgosi rendőrfőkapitányok arra az álláspontra helyezkedtek, hogy „a mostani idők nem alkalmasak” a vendégszereplésre.¹⁰⁸

Ekkorra már (1940) az ún. kulturális reciprocitás elve a jugoszláv kultúrpolitika egyik axiómáját képezte, melynek lényege a következő volt: „Kulturális cserekapcsolatunk célja a külfölddel az, hogy megismerjük a külföldi, így tehát a magyarországi különleges értékeket is, mégpedig oly módon, hogy a Jugoszláviában élő nem magyarok betekintést nyerjenek a magyar kulturális alkotásokba – és fordítva is”.¹⁰⁹ A fenti, potenciális vendégszereplés pedig nem illeszkedett ebbe a koncepcióba, hiszen a délszláv lakosság alig vett volna részt a magyar nyelvű darabokon a Belvárosi Színház kilenc vajdasági helységet (például Újvidék, Szabadka, Nagybecskerek, Zenta, Ókanizsa, Óbecse, Zombor) érintő tervezett turnéján, ez ugyanis túlnyomó többségben magyarok számára szólt volna.¹¹⁰ Az oktatásügyi minisztérium az elv figyelmen kívül hagyását „felelőleges tehernek” tartotta a jugoszláv kulturális fejlődés szempontjából.¹¹¹ Ezek a megfontolások álltak annak háttérében, hogy az Oktatásügyi Minisztérium végül nem engedélyezte a budapesti színtársulatok vajdasági turnéját, és felhívta az államvédelem figyelmét, hogy a közigazgatási szervek is függesszék fel az előkészületeket.¹¹²

¹⁰⁸ AJ, 66, 71/184. [Budimpeštansko pozorište “Belvarošī sinhaz” održanje pretstave u Jugoslaviji.] (1940. május 8.)

¹⁰⁹ AJ, 66, 71/184. [Az Oktatásügyi Minisztérium Általános Ügyosztálya a Külügyminisztériumnak.] (1940. május 21.)

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ AJ, 66, 71/184. [Az Oktatásügyi Minisztérium Általános Ügyosztálya a Belügyminisztériumnak.] (1940. április 9.)

¹¹² AJ, 66, 71/184. [Az Oktatásügyi Minisztérium Általános Ügyosztálya a Belügyminisztérium I. Államvédelmi Ügyosztályának.] (1940. június 12.)

Mindeközben Nagy Iván¹¹³ megbeszéléseket folytatott Vladimir Mačekkal és Ivan Šubašićyal,¹¹⁴ melynek eredményeként 1940. március 3-án megalakult a Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség.¹¹⁵ A cél a magyar kisebbség megnyerése volt, s a fejlemény fel is bátorította a közösséget. Várady és Deák Cvetkovičyal folytatott tárgyalásai után a hatalom engedélyezte a Magyar Közművelődési Egyesület belgrádi létrehozását 1940. április 1-én, s az év őszén létrejöhett a Magyar Közművelődési Szövetség a Dunai Bánságban is; ez utóbbi alapszabályzatának jóváhagyására azonban csak 1941. február 6-án került sor.¹¹⁶ Ilyen előzmények után alakult meg a Magyar Kultúrszövetség 1940. november 24-én, melynek vezetőségében főként egykori Magyar Párti politikusok szerepeltek, s melyből kihagyták a szabadkai Magyar Olvasókör vezetőségét és annak ifjúsági kultúrosztályát. Főként a nemzetközi politikai helyzet alakulása és a magyar–jugoszláv közeledés álltak annak hátterében, hogy a belgrádi központi hatalom engedélyezte ezt a szerveződést.¹¹⁷

A különböző politikai frakciókat tömörítő, 1941. március 24-én létrehozott Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség ötös tanácsának feladata lett volna a jugoszláviai magyarság közösségi, közművelődési, politikai és gazdasági irányítása, azonban a háború elérte Jugoszláviát is, ami a magyar közösségi élet új korszakát nyitotta meg.¹¹⁸

A visszacsatolt Bácskában a magyar hatóságok biztosítani kívánták a kulturális egyesületek „nemzeti, keresztény szellemű” működését, és eszerint jelölték ki a szabadkai Olvasókör vezetőségét is.¹¹⁹ Ezzel szinte egyidőben a szerb és német uralom alatt lévő Bánátban élő magyarság helyzete jelentős mértékben romlott. Egy

¹¹³ Nagy Iván (Bács, 1904. – San Francisco, 1972. október 28.) ügyvéd, politikus. Jobboldali kisebbségpolitikusként szembehelyezkedett a Magyar Párt konzervatív szárnyával, és a horvát ellenzékkel kereste a szövetséget. 1941 és 1944 között országgyűlési képviselő a magyar parlamentben. Nevéhez fűződik a *Nép* című keresztény jobboldali lap alapítása is. A háború után háborús bűnösnek nyilvánították. Az összeomlást követően Nagy emigrált. Nagy Iván életrajzának, politikai pályájának monografikus igényű feldolgozását lásd: Dévavári Zoltán (közread.): *Klikkharcol az emigrációban*. Budapest: Külgazdasági és Külügyminisztérium – Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Eötvös Loránd Kutatói Hálózat, 2021. 13–61.

¹¹⁴ Ivan Šubašić (Vukova Gorica, 1892. május 7. – Zágráb, 1955. március 22.) horvát jogász, politikus. Teológiai diplomáját Zágrábban szerezte. A mérsékelt politikus 1938-ig tartózkodott a nagypolitikai szerepvállalástól. 1939–1941 között horvát bán. Az emigráns kormány miniszterelnöke, külügy- és pénzügyminisztere 1944 júliusa és novembere között. Az átmeneti kormány vezetője lett 1945. március 7-én, majd a kommunisták térnyerése miatt visszavonult a politikától.

¹¹⁵ Dévavári, 2022. 226.

¹¹⁶ Dévavári, 2022. 227.; Janjetović, 2005. 304–305.

¹¹⁷ Janjetović, 2005. 304–305.

¹¹⁸ Dévavári, 2022. 228.

¹¹⁹ MNL OL, K 28, 108. doboz, 175. tétel: Olvasókör átszervezése Szabadkán. (1941. június 19.)

korabeli magyar jelentés hangsúlyozza, hogy „a bánáti magyarság úgy szellemi, kulturális, mint gazdasági téren az érvényesülés minden lehetőségét elvesztette.”¹²⁰

6. Összegzés

A magyar egyesületek mozgásterét főként külső tényezők: a magyar–jugoszláv államközi viszony és a politikai környezet határozták meg. A Stojadinović-kormány idején határozott javulás figyelhető meg, de mélyebbre ásva az mondható el, hogy enyhülési és restriktív szakaszok váltakoztak a magyar egyesületek és a jugoszláv hatóságok viszonya tekintetében, melyek jellemzően rövidke és ellentmondásosak voltak. A jogok megadása az enyhülési szakaszokban (rendszerint a kampányidőszakokban) fokozatosan ment végbe. A szervek azonban rendre számos jogot vontak vissza a magyar kisebbségtől a választások után.

A hatóságok szisztematikusan megfigyelték az aktív pozícióőrzésre berendezkedett magyar közéleti vezetőket, figyelemmel kísérték azok tanácskozásait és az egyesületalapításokat. Az egyesületek fő működtetői, azaz a magyar középosztály és elit tagjai több ízben nyújtottak be memorandumot, és tárgyaltak a kormánnyal, miáltal biztosítani próbálták a magyarság kulturális és szociális intézményeinek szabad fejlődését. A hivatalos szervek részéről bizalmatlanság övezte a magyarság kulturális mozgalmait, kezdeményezéseit. Ennélfogva az öntudatosodási és önszerveződési folyamatok meggátolására is törekedtek (például a vidéki egyesületalapításoknál vagy adott kifejezések cenzúrázása révén). Ez az attitűd érhető tetten az etnikai rekrutáció elérésére tett erőfeszítéseket vonatkozásában is.

A korszak végére a jugoszláv elit élénken érdeklődött az ország kisebbségeinek helyzete iránt. Ennek hátterében – a német törekvések mellett – a magyarság egyre erősödő etnokulturális szervezettsége és intézményessége állt, melyben az egyesületek kiemelkedő szerepet töltöttek be. A hatalom szemében a magyar kisebbség tagjai és kivált egyesületeik csakis azért énekeltek magyar dalokat, ápolták táncaikat vagy rendezték előadásait, hogy kifejezésre juttassák magyarságukat. A hatóságok mindehhez pedig „politikai-soviniszta”, illetve revizionista tendenciát társítottak. A jugoszláv központi vezetés úgy vélte, hogy a magyar kulturális fejlődés csakis az államhatalom támogatásának köszönhető, és hiányzott hozzá a szükséges középosztály.

A királyság északi területein működő, jelentős közvetítő és kezdeményező szereppel bíró magyar kulturális egyesületek ugyanakkor állandó kapcsolatban álltak a meghatározó anyaországi kulturális szervezetekkel. A kulturális reciprocitás elve pedig hátráltatta a vendégcsereplések megvalósítását.

¹²⁰ MNL OL, K 28, 165. doboz, 272. tétel. [A miniszteri o. tanácsos jelentése.] (1941. július 26.)

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Arhiv Jugoslavije (AJ)

F. 37. Stojadinović Milan

F. 66. Ministarstvo Prosvete Kraljevine Jugoslavije. [Jugoszláv Királyság Köz-oktatásügyi Minisztériuma]

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 28. Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi osztály iratai

K 63. Külügyminisztériumi Levéltár Politikai Osztálya iratai

K 64. Külügyminisztériumi Levéltár Politikai Osztálya rezervált iratai

Vajdasági Levéltár (VL)

F. 126. II. részleg. Kraljevska Banska Uprava Dunavske Banovine [A Dunai Bánság Királyi Bánsági Igazgatósága]

Vojni Arhiv (VA)

Popisnik 17. [17-es jegyzék]

Egyesületi jegyzőkönyvek

A szabadkai Magyar Olvasókör jegyzőkönyvei (1938–1939) (Az iratok Dévavári Zoltántól származnak.)

Sajtó

Kalangya

Napló

SZAKIRODALOM

A. Sajti Enikő: *Kisebbségben – Délvidéken – Várady Imre (1867–1959)*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2024.

Bíró László: *A jugoszláv állam 1918–1939*. Budapest: História–MTA Történettudományi Intézete, 2010.

Csöke Márk: Deák Imre, egy elfeledett kultúrszervező. *Híd*, 2025/7–8. 117–130.

Dévavári Zoltán: Árkádia útján (Indulás és útkeresés – A Híd eszme- és politikatörténete. In: Faragó Kornélia (szerk.): *Mozgalom, kultúraformálás, irodalmi gondolkodás*. Újvidék – Zenta: Forum Könyvkiadó – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2014. 13–77.

- Dévavári Zoltán: *Új partok felé*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2014.
- Dévavári Zoltán: A pusztítás kultúrharca. A szabadkai magyar színjátszás története 1918 és 1925 között. *Somogy*, 2020/4. 34–49.
- Dévavári Zoltán (közread.): *Klikkharcok az emigrációban*. Budapest: Külgazdasági és Külügyminisztérium–Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Eötvös Loránd Kutatói Hálózat, 2021.
- Dévavári Zoltán: Kisebbség- és közösségszervezés. Erdély, Felvidék és a Délvidék az új impériumok alatt (1918–1941). In: Ujváry Gábor (szerk.): *»Tiportatunk, de el nem veszünk« – Trianon 100 tanulmánykötet*. Budapest: Lorántffy Zsuzsanna Nőegylet – VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2021. 95–106.
- Dévavári Zoltán: Útvesztőben – Magyar országgyűlési képviselők az első délszláv államban. In: Bárdi Nándor – Gyurcsík Iván (szerk.): *Nemzetiségi parlamenti képviselet – Nemzetiségi képviselet Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918/ 1920–1990)*. Budapest: Országház Kiadó, 2022. 184–229.
- Hornyák Árpád: A magyar kisebbségi kérdés a magyar kormány délszláv politikájában a harmincas években. In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja: Forum Kisebbségkutató Intézet, 2006. 69–88.
- Hornyák Árpád: Szántó Gábor és a jugoszláviai magyar hűségmozgalom. In: uő. (szerk.): *Találkozások-ütközések*. Pécs: Bocz Nyomdaipari Kft., 2010. 74–86.
- Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: INIS, 2005.
- Janjetović, Zoran: *Nemci u Vojvodini*. Beograd: INIS, 2009.
- Kende Ferenc: A Gyöngyösbokrétánk mérlege. *Kalangya*, 1936/6–7. 353–468.
- Mesaroš, Šandor: *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. Novi Sad: Institut za istoriju, 1981.
- Németh Ferenc – Várady Tibor: *Országok változnak, kultúrák maradnak*. Újvidék: Forum, 2022.
- Salat Levente: *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai*. Marosvásárhely: Mentor, 2001.